

TILSHUNOSLIK BO'YICHA JINSLARNI O'RGANISH: TARIX, ZAMONAVIYLIK VA ISTIQBOLLAR

Abdullayeva Munojot Muxtorovna

O'zbekiston Milliy Universiteti Universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti

Xorijiy til VA adabiyoti

Kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada tilshunoslikda jinsni o'rganish bo'yicha ishlarga umumiy nuqtai nazar berilgan. Maqolada gendralogiyani o'rganish xronologik tartibda tasvirlangan: eng sodda-lingvistik kuzatuvlardan tortib zamonaviy ilmiygacha, mahalliy va xorijiy tilshunoslikda jinsni o'rganishning turli jihatlari bo'yicha tadqiqotlarning olib borilishi haqida so'z ketgan. Gender masalasi tarixi ko'rsatilib, kelgusi rivojlanish istiqbollari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Jins, gender, feministik tilshunoslik, ayol nutqi, erkak nutqi, umumiy nuqtai nazar

Ayollar va erkaklarning nutqlarining turlichalicha ekanligi insoniyatga allaqachon ma'lim bo'lib bo'lgan. Ushbu sohadagi dastlabki kuzatishlar dastlab maqol va matallarda o'z aksini topgan:

A woman's tongue wags like lamb's tail. (Ayolning tili qo'zining dumi) (Angliya) [1].

Ou femme y a, silence n'y a (Ayol bor joyda sukunat yoq) (Fransiya).

The North Sea will be found wanting in water than a woman at losa for a word (Ayol gap topa olmasligidan ko'ra Shimoliy dengizning qurish ehtimoli ko'proq) (Yutland yarim oroli) [2]

Коса до пояса, язык до колен. (Soch belgacha, til to'piqqacha)

Женщине молчать – легче воду таскать. (Ayolga jim turgandan ko'ra suv tashigan afzal)

Женщина без разговора – что двор без забора (Suhbatsiz ayol, to'siqsiz hovlidek gap) [3].

Otarchining nashtari yeng ichida,

Zahar xotin nashtari til uchida.

Qizil tilim tiyolmadim,

Qizimnikiga borolmadim.

Berilgan misollar ayol nutqining ba'zi xususiyatlari ta'kidlanadi xususan, ayol tilning haddan tashqari nutqiyligi VA "o'tkirligi". Quyida ko'rsatilgan misollar ayol nutqi haqidagi stereotiplarning asosiga qurilgan.

Keyinchalik, erkaklar va ayollar nutqidagi farqlar to'g'risida eslatmalar va kuzatuvlar, kundaliklar, xatlar, adabiy adabiyotlarda, shu bilan birga dastlabki grammatikachilar asalarida ham o'z aksini topdi.

Masalan, "The world" gazetasida 1754 yildan 1756 yilgacha yangi ingliz tili lug'at boyligi aynan ayol va erkak nutqi bilan bog'liq ko'plab ishlar nashr etiladi. Shu aytish joyizki, ko'plab maqolalarning mualliflari aynan ayollarni bu jarayonda so'z yaratish mahoratiga ega shaxslar sifatida alohida ta'kidlab o'tganlar.

Vaqtini R. Kembrij shunday deb yozgan edi: «Biz xonimlardan tilimizning ko'plab bezaklarini yaratganliklari oldida qarzdormiz» (1754 yil 12-dekabr) [4]. Lord Chesterfieldning ta'kidlashicha: "Gap tilimizni mutlaqo yangi so'zlar bilan boyitishda emas, balki qishloq

ayollarini so'zni o'zgartirishdan, eskisini ishlatish va kengaytirishdan yanada oldinga borishadi so'zlarning har xil va bir-biriga juda o'xshash bo'lmagan ma'nolarini yaratish bilan izohlanadi"(1754 yil 5-dekabr) [4].

Nemis tilshunosi va faylasufi F.Mautner (1913) turli ijtimoiy guruhlarda erkak va ayol nutq xatti-harakatlarini o'rgangan. U ayol tilining kelib chiqishini o'zaro qadimiy teatrning tarixiy an'analari bilan bog'ladi, bu erda ayol rollarini erkaklar o'ynagan, ya'ni sahnaga chiqishga ruxsat berilgandagina haqiqiy ayol tili paydo bo'lgan" deb ta'kidlaydi. [5]. Yuqoridagi barcha misollarni J.Keyts" Androsentrik qoida" deb atagan [6]. Ushbu qoidaga ko'ra, erkaklarning og'zaki xatti-harakatlari avtomatik ravishda kerakli va to'g'ri deb hisoblanadi va ayollarning lingvistik xususiyatlari me'yordan salbiy og'ish sifatida qabul qilinadi. Shunday qilib, erkak va ayol xulq-atvorining barqaror stereotipi shakllanadi.

Bunday ko'rsatma va tavsiyalardan ayolning nutqiy xulq-atvori modeli haqidagi soddalingvistik g'oya, ya'ni ayol qanday gapirishi va gapirmasligi kerakligini belgilaydigan ma'lum bir stereotip shakllanadi. Quyida ushbu modelning asosiy fikrlari keltirilgan:

- Ayol nutqi qat'iy belgilangan bo'lib, har doim erkak nutqidan so'ng qo'llanishi kerak;
- Ayollar savodsiz, shuning uchun ularning tili va nutqi (yozma va og'zaki) erkaklarnikiga qaraganda achchiqroq, qashshoqdir.
- Ayol tabiatan sergap bo'lgani uchun undan ko'proq gapirishdan ko'ra sukut saqlash talab etilgan.
- Ayol o'z nutqida qo'pol va odobsiz so'zlardan foydalanmasligi kerak.
- Nutqiy xatti-harakatlarida u erkak (namunali) nutqini namuna sifatida ko'rishi va belgilangan mavzulardan tashqariga chiqmasligi kerak edi.

20-asrning ikkinchi yarmi dolzarb lingvistik muammolarning sezilarli darajada kengayishi bilan ajralib turdi, bu esa o'rganish ob'ekti sifatida tilga yondashuvning o'zgarishi bilan bog'liq edi.

Tilshunoslar tomonidan tizimli gender tadqiqotlari nisbatan yaqinda o'tkazila boshlandi. Til va jins o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalalariga qiziqishning ortishi tilshunoslikning yo'nalishi sifatida sotsiolingvistikaning shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Ayollar tilini o'rganish to'g'ridan-to'g'ri 1970-1980 yillarda tilshunoslikda feminizm tendentsiyasining rivojlanishi bilan bog'liq. R.Lakoffning "Til va ayollarning o'rni" asari (1975) zamonaviy tilshunoslikda faol gender tadqiqotlarini boshladi. U birinchi bo'lib ayol tilining bir nechta o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidladi, masalan:

- faqat ayollar faoliyati sohalariga oid ixtisoslashtirilgan lug'at;
- ranglarni belgilashdagi xususiyatlar (rang va uning soyalarini aniqroq belgilash);
- ta'sirchan sifatlar va kuchaytiruvchi so'zlar;
- kategorik ifodani yumshatuvchi so'zlar va iboralar;
- juda xushmuomalalik;
- evfemizmga moyillik;
- giper-to'g'rilik va boshqalar [7].

Keyinchalik, R.Lakoff tomonidan ilgari surilgan xususiyatlarning har biri ko'plab alohida tadqiqot ob'ektlari bo'ldi. Xususan, keyinchalik bir qator olimlar R.Lakoffning g'oyalarini rivojlantirib, turli juftliklar orasida (erkak + erkak, ayol + ayol, erkak + ayol) tadqiqod ishlarini olib bordilar. P. Fishman shu nuqtai nazardan, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi suhbatlarning eksperimental yozuvlarini o'rganib chiqdi (1978) [8], M. Xartman (1976) - keksa odamlarning suhbatlari [9].

Ushbu ishlarning barchasi R.Lakoff gipotezasini eksperimental tarzda tasdiqlashga qaratilgan edi. Ko'pgina tajribalar shuni ko'rsatdiki, u ta'kidlagan parametrlar faqat yarmi to'g'ri bo'lib chiqdi. Shu sababli, sotsiolingvistik tadqiqotlarning navbatdagi to'lqini faqat ayol guruhlaridagi aloqa usullarini o'rganishga qaratilgan edi. Bunday tadqiqodchilarga Sepir - Yorvani, Shirli Ardenerni, Meri Deyli va Cheri Kramerilarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Ardenerning asosiy g'oyasi shundan iborat ediki, har bir ijtimoiy guruh jamiyat to'g'risida o'z tushunchasiga ega, ammo har bir guruh uni ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lmagan, chunki tilni ifoda etish usullari va vositalari dominant guruh tomonidan boshqariladi [10, p. 141].

Ardeners kontseptsiyasi Meri Deyli va Cheri Kramerining ishlarida ishlab chiqilgan. C. Krameri Ardenerning kontseptsiyasiga asoslangan holda bir nechta farazlarni ilgari suradi.

1. Ayol uchun erkakni tushunish osonroq, chunki ular muloqot uchun dominant ("erkak") guruh tilidan foydalanishga majbur.
2. Ayollar mavjud til modelidan noroziligini bildiradi va muqobil variantlarni izlaydi.
3. Ayollar omma oldida so'zlashda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishadi va ayol nutqi erkaklarnikiga qaraganda hazil mutoyibaga boy bo'ladi.

Hozirgi kunga kelib tilshunoslikda gender tadqiqodlar jadal rivojlanib bormoqdan va bu tadqiqodlar bir nechta yo'nalishda olib borilmoqda. Jumladan:

- jins haqidagi g'oyalarni o'rganish
- ("erkaklik" va "ayollik" tushunchalari, tilning turli darajalaridagi jins);
- og'zaki va og'zaki bo'lmagan kommunikativ harakatning gender o'ziga xosligi;
- gender stereotiplarining ijtimoiy va lingvistik ongda aks etishi;
- leksikografiyada jins;
- reklama sohasida jins;
- ommaviy axborot vositalarida jins;
- sud ekspertizasida jins;
- Internetdagi jins;
- badiiy matnda jins.

Erkaklar va ayollarning nutq xulq-atvorini sotsiolingvistik tadqiq qilish, jinsni nutqning sotsioparametrlari soniga yoshi, mavqei, millati bilan teng asosda kiritishga imkon berdi, bu esa lingvistik o'zgaruvchanlikning mohiyati va sabablarini tushunishni kengaytirdi.

Xulosa o'rnida amerikalik olim James Koat ta'kidlaganidek "faqat bitta jins bilan bog'liq shakllar mavjud emas, lekin erkaklar va ayollar tomonidan ba'zi shakllarni afzal ko'rishga moyillik mavjuddir" [6].

Ushbu ananalarning rivojlanib borish qonuniyatlarini o'rganish va tahlil qilish zamonaviy gender lingvistikasining vazifasidir.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. The Oxford dictionary of English Proverbs / compiled by W.G. Smith. Clarendon Press, 1935.
2. Jespersen O. Language, its nature development origin. George Allen & Unwin Ltd. L., 1922. P. 253.
3. Подобин В.М. Русские пословицы и поговорки: Из собрания В.М. Подобина и И.П. Зиминной. Л., 1956.
4. Tucker S. English Examined. Cambridge University Press, 1961. P. 92-93.
5. Соболева М.Е. Философия как «критика языка» в Германии. СПб., 2005.

6. Коатс Дж. Женщины, мужчины и язык // Гендер и язык / под ред. А.В. Кирилиной. М., 2005. С. 49, 80
7. Lakoff R. Language and Woman's Place. N. Y., 1975.
8. Fishman P. Interaction: the work women do // Social problems. 1978. №24. P. 397-406
9. Hartman M. A descriptive study of the language of men and women born in Maine around 1900 as it reflects the Lakoff hypotheses in «Language and woman's place» // The Sociology of the language of American women. San Antonio; Texas, 1976
10. Cameron D. Feminism and linguistic theory. McMillan Press Ltd., 1992